

Almindelig katost. (ES).

Katost, *Malva*

ALMINDELIG KATOST, *Malva silvestris*, bliver indtil 90 cm høj, har nyreformede, lappede blade og knipper af store rødviolette blomster med mørkere striber. Alm. ved veje og gærder, omkring byer.

RUNDBLADET KATOST, *Malva neglecta*, lavere med meget mindre lilla blomster; almindelig omkring beboede steder, ved veje, gærder osv.

LIDEN KATOST, *Malva pusilla*, ligner foregående, men har ganske små hvidlige blomster. Om landsbyer, ved gærder, på strandbredder, men ikke almindelig.

ROSEN-KATOST, *Malva alcea*, skyder 50–70 cm, til vejrs, er ruhåret, har dybt fligede blade og store rosenrøde blomster med hvide eller blegrøde støvdragere; ret sjælden ved gærder og mellem krat på øerne, navnlig ved stranden.

Høst-katost 1648–1794 blomstrer juli–august, Sankt Simonsurt 1648–1902 og Siminsurt 1767–69 har ukendt oprindelse.

I ældre litteratur henføres katost og stokrose til samme botaniske slægt og har mange fælles navne.

Katost o. 1300ff (kattæ ost), delfrugterne stillet i kranse er sammenlignet med små oste, som man trak på snor til ophængning for at sikre dem mod mus; »de trinde tingester, som kom-

mer efter blomsterne, er ligesom nogle små kager, der kan være et hul midt på« . . . »ligesom en trind [rund] brik eller knap, som er ligesom en kage eller knapost sat sammen af mange flade frø« (1648; 1). Kat- betegner det ubrugelige for mennesker.

Salyrt o. 1300 uvist hvorfor; *malva* begyndelsen af 1400-t ff; *pappel*, *poppel* etc. 1400-t-1700-t fra tysk; *kattestol* 1688; *ost*, *bitterost* Sønderjylland, *osteblostm* Slesvig, NSjælland, *knapost* Brandsø, NSjælland, *præsteost* NSjælland, *kavring* (= lille tvebak eller brød) Højeregnet; *hokker* Djursland, Samsø, Anholt – måske til hok = dyngte sten eller kviste og da med hentydning til delfrugten; *katteperle* Jylland, Fyn, Lolland, *kattekrelle* Slesvig og Als, til dialektordet krelle = sno eller krølle sig, frugterne kan trædes som perler på snor; *kattestilk* Sundevad, *katteurt* Vendsyssel, Sejerø o.a. steder, *kateblomst* Thy, *kattetarm* NVSjælland, stænglerne er lange og seje; *knapurt* Jylland, *stenurt* VJylland; *Københavns kål* og *Københavns roser* V-Jylland, vel i ringeagtende betydning. (2).

LITTERATUR: (1) 697 282f; (2) 689 2,15ff; 618 86, 1973,1234f.

LÆGEMIDLER

Rosen-katost er blevet dyrket som prydblade (1).

Katost-arter blev af apoteker J. Lind fundet voksende ved adskillige kloster- og slotsruiner; han mente, de kunne nedstamme fra haver med lægeplanter (2), en anskuelse der til en vis grad deles af senere forskere.

Harpestræng-afskrifter o. 1300 (3): almindelig katost spist som kål modvirker forstoppelse og hjælper for syg blære, mod giftig drik. Bladene knust med pileblade læger blodige sår, anbringes knust med fedt på kvæstelser. Den knuste rod lægges ved smertende tand, bæres svøbt i sort uld for smerter i brystet (mamma); planten knust med olie gnides på bistik og man er da beskyttet mod yderligere stik. Den kogte plante lægges på bylder i hovedet og på neglene, bladene kogt med olie bruges for »den onde ild« (hudsygdom, herpes zoster?) og på brandsår; anbringer kvinden kogt katost på underlivet, »hjælper det både fortil og bagtil«.

1400-t: den knuste plante indtages med vin for hovedpine; katost og muld fra muldvarpeskud indgår i middel for rosen, rod og frø i vand-afkog til badning af hovedbunden for at fremme hårvæksten (4). Katost kogt med smør spises mod forstoppelse, vandafkog giver den diegiven-

de kvinde mere brystmælk (5). Koges med hvedekliid, salt og fedt til stikpille mod forstoppelse, eller man skal spise ærter kogt i fedt med flæsk, katost, vejbred og persille. For »baghævelse« drikkes saften af rødderne kogt i vin og presseresterne pålægges; katost, bygmel og honning anbringes som plaster på bylder; læger maddikkebefængte sår, fjerner dødt kød, blandes med rosenvand til salve på blegner og øjenbetændelse (6).

Christiern Pedersen 1533: roden indgår i middel for hjertelidelse (26a), øldekogt drikkes mod »sting i tarmene«, for tarmlidelser og sidesting pålægges katost og dildfrø (47a, 48a); kogte rødder stegt med svinefedt og bygmel bruges til maveplaster mod forstoppelse, blade og blomster er bestanddele af et andet råd (40a-b), rod og frø kogt i vin eller øl drikkes, gnides på anus eller bruges som kompres for at standse blodsot = dysenteri (49b), mod blodspytning bades brystet med dekokt og den kogte plante pålægges (18b), for ophørt vandladning drikkes vinafkog af rødderne (58b); efter nedkomsten gives kvinden et omslag på kønsdelene af rødderne kogt i fedt, vin eller vand (72a-b), frøene indtaget med øl giver hende mere brystmælk (23b). Vin- eller ølafkog af frøene giver drik eller varmt bad for lændepine (58a-b), rødderne kogt med gåsefedt gnides på lamme led (73b) og med svinefedt på podagra, et andet plaster: katostrod blandet med vejbredblade, hulurtrød (slangerod) og honning (75b, 76a); på hæmoroïder lægges rod eller top blandet med kamilleblomster og pileblade (54a), på brandsår rødderne knust i vand (84a). Vanddekokt af rødderne anvendes til badning mod skæl i hovedbunden (1a).

Henrik Smid 1546ff (7): katost-arterne kan bruges mod hele kroppens hede sygdomme; koges med fennikel og anis i vin til drik, der giver barselkvinder mere mælk; stiller blære- og tarm-smerter, modvirker forstoppelse. Destilleret vand af katost indtages for »alle indvortes hede sygdomme, køler og læger alle lungens og sidernes bylder«, stiller og læger blodsot = dysenteri, livmoderbyld, nyrer og blære, det samme gælder frøene kogt med hønsekød. Bylder og sår i mund og hals gurgles med afkog af blomsterne i vand eller vin og tilsat honning og alun. Vandafkog eller destilleret vand af blomsterne bruges til omslag på »antoniussild« (hudsygdom) og gurgling af halsbylder o.a. hævelser. Saften læger bi- og bremsestik, og gnedet med olie af blomsterne er man værn timerimod; dekokt af urt og rod i urin til badning af skurv på hove-

det, fordriver skæl; destilleret vand af katost renses og læger alle hede (betændte) sår, alle udvortes sår kan blødgøres med urten, frø eller rod, evt. blandet med svinefedt. Rod og frø kogt i vand med bygmel og tilsat bom- eller rosenolie bindes som omslag på hævet lever, mildt og livmoder, læger også »den hvide ild« (hudsygdom), koldbrand, uddrager torne. Blomster, rødder og frø bør bruges til alle klystere. Hele planten kogt i vand anvendes til badning for at åbne »blærens snævre gang«, som fodbad uddrager det »den opfarende væske og flydelse« af hovedet. Saften er god mod epilepsi. Bladene spist som salat med salt læger bylder i øjenkronene, eller de pålægges katost knust med honning.

Simon Paulli 1648, 284: afkog blødgør kropens hårdheder; katost bruges så ofte i klystere, at der næppe tilberedes et mod forstoppelse, smerter i tarme, blære og livmoder uden denne plante. Blade og frø indgår i omslag på issen på »gamle kvindepersoner, som er temmelig ved alder, når de første gang efter brylluppet skal gøre barsel... nogle uger før de falder omkuld«, hvilket turde være kendt af alle jordemødre.

Kage af de knuste rødder bagt med bygmel anvendes som omslag på børn med rakitis (1640; 8). At spise frugterne er godt for maven (Fyn; 9); blomsterne indgår i råd mod nyregrus (begyndelsen af 1700-t; 10); for »koldpis« gnides navlen med ølbærmedekokt af roden eller rødderne kogt med laurbær og enebær i øl (11). Ølafkog af rødderne drikkes mod blodgang = dysenteri (12). Planten er komponent i middel mod sidesting (13).

Hvis kvinden tre uger før nedkomsten bader sig med vandafkog af katost, lettes fødselen (14); planten er bestanddel af klyster til barselkoner (1693; 15).

Råd mod følgerne af gal hunds bid indeholder bl.a. katost (16). – Roden er blødgørende, blomsterne sammentrækkende; til omslag og klystere (17).

Lægges katost opblødt i eddike, derefter tørret og pulveriseret, i smertende tand sprænges den (1600-t), roden stikkes i tanden, den bades med dekokt af roden, galæbler og roser (18), bladene tygges mod ømme tænder (1705; 19).

Seneforstrækning bades med katost og vedbend kogt i eddike eller ølbærme og tilsat tælle (20); »koldstøbt lud« af katost giver et fodbad for podagra (1720; 21). Plantens saft er gnedet på vorter (Skanderborgegnen; 22), issen bades med vandafkog af katost og malurt mod hårraffald

(23). – Destillat af bladene i vin tjener til badning af øjenstær, »dette har pave Paul den Femte brugt i sin høje alder« (24). Terninger af katost- og djævelsbidrod opgravet ved aftagende måne og trædet skiftevis på rød snor bæres om halsen mod »hinde over øjet« på folk og få (23), sml. nedenfor.

Køer giver mere mælk, hvis de får kogt katost (1400-t; 5). Brugt i omslag på yverbetændelse (1816; 25), hørfrø og malva til klyster for kvægets dysenteri, hakkede katost- og syreblade som omslag for oksens ondartede klovesyge (26). Er bestanddel af middel mod hestens udkrængede endetarm og for hævelser hos heste (27), hele planten indgår i salve på stivbenet hest, bovlam gnides med katostolie (28). Manken gnides med dekokt af roden og »markrødder« (kvikgræs?) i øl for at fremme hårvæksten (1727; 29). Hakked katost gives for keratitis (øjenlidelse) hos heste (30).

Otto Gelsted tillægger planten en afrodisiakisk virkning på katte (31), vel som en »forklaring« af navnet (eller forveksling med katteurt, bd. 4). Farmakopeen 1772 har blade af Rundbladet Katost. Blomsterne føres på nogle apoteker.

LITTERATUR: (1) 697 1648,158; 398 1806,644 jf. 831 147; (2) 540 40,43,45,47,50-54; (3) 343 34f,130f jf. 264; 159 1922,159 (slutn. 1500-t); (4) 15 2,74, 83; (5) 348c 123,152; (6) 348b 32,34,51,56 jf. 343 285; (7) 841 1577,45a-47 sml. 697 1648,284; (8) 488o 246; (9) 519 133; (10) 488o 270; (11) 328f 1, 205; 488o 150; (12) 488o 223; (13) 488o 192; (14) 488o 104; 488i 6.1,76; (15) 488o 291; (16) 273 199; (17) 398 1806, 644; 32 1856,58; (18) 82 53,81f (1874), 107; (19) 690 10,215; (20) 488o 127; (21) 488o 169; (22) 107 1939; (23) 328f 1,41; (24) 488o 303; (25) 485 45; (26) 83 171,187; (27) 83 75,115; (28) 83 86,99; (29) 83 130; (30) 328f 2,95; 83 27f; (31) 298i 74ff.

ANDEN ANVENDELSE

Bisværn går lettere og hurtigere i kube gnedet med grøn katost (1).

Katost må bruges til kål og salat (1577; 2). Efter misvækståret 1660 bages rødderne og hørknevler i brød (Langeland; 3). Man har spist blade af rundbladet katost som kål, men de skal være skadelige for maven (1806; 4). På Ringkøbingegnen og i Angel så H. F. Feilberg en art bredbladet katost kaldt og spist som *sommerkål* (5). – KRUSET KATOST, *Malva verticillata* var. *crispa*, bliver 1877 stærkt anbefalet som grønfoder (6).

Børn spiser de umodne frugtkranse som »katost«, »knaposte« (NSjælland, Brandsø; 7), »bitero« og »kauringer« (Sønderjylland; 8). Frugterne trædes på snor til »perlekranse«, »perlekæder« og »ringe« (9), sml. s. 337.

Fru Rundbladet Katost – malvafarvet robe, lilla med hvide striber *Knud Poulsen* (10); *Otto Gelsted*, Katost (11).

LITTERATUR: (1) 942 34(Bornh.1700-t); 189 4, 1820,170; 1012 1930, 95(o.1860); 1009 ny rk.2,1943 –46,293(Køgeegnen o. 1870); 305 34; 107 1948(Møn, Femø); (2) 841 1577,45b; (3) 123 2, 27; 191 1,1925, 138; (4) 398 1806,644; (5) 228e 3,464; (6) 784 254; (7) 657 19/12 1934; 519 66; (8) 239 1921,87f; (9) 251 1934,107; 634 12196 (ØFyn o.1900); 107 1948 (Fejø); (10) 730d 150f; (11) 298i 74ff.

Stokrose, *Althaea*

Stokrose 1762ff, de iøjnefaldende blomster sidder i små klynger op ad en lang stiv stængel (stok); *stangrose* Jylland, Bornholm.

I ældre litteratur henføres stokrose og katost til samme botaniske slægt og omtales under ét.

LÆGE-STOKROSE *Althaea officinalis*, en 60–130 cm høj og rank plante med fløjlsblød behåring, håndlappede blade og juli-september store lyserøde blomster. Hist og her på strandenge, navnlig i landets sydlige egne, måske forvildet fra (kloster-)haver.

Altea o. 1300, o. 1450 *dialtea*; *hvid katost* begyndelsen af 1500-t–1623, *stor katost* 1640, *ebeske* 1596–1678, *ibisk* 1648–1793 lånt fra *Hibiscus* med lignende blomster, *hovmod* 1608 også om andre planter med røde blomster; *læge-altea* 1648–1878, *ibsur* o. 1700 og *jakobsblomst* 1820 måske omtydning eller oversættelse af tysk *ibischkraut*.

ALMINDELIG STOKROSE, *Althaea rosea*, bliver indtil 3 m høj og har store silkeagtige blomster, fladt tragtformede eller fyldte i mange farver, også næsten sort.

Blev for tre århundreder siden dyrket »allevegne i haver i landsbyerne og i købstæderne« (1648; 1), nu ofte plantet ved mure og bindingsværksbygninger (»bondehuse«), navnlig på Fyn. Fra o. 1870 blev stokrosen angrebet af en rustsvamp (2).

Rose 1546, *romersk katost* 1546–1648, *katost-rose* 1577–1648, *landrose* 1594–o. 1700, *vinter-*

Stokrose. (ES).